

IDENTITÁSOK ÉS VÁLTÁSOK
Interdiszciplináris szümpózium az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában
2012. december 6–7.

Hely: MTA BTK Zenetudományi Intézet, Bartók Terem
Budapest, I. Táncsics Mihály utca 7.

Tematika, program, absztraktok

További részletes információk az előadókról és előadásokról, az előadók korábbi témabavágó munkáinak online változata, frissítések: <http://members.upc.hu/neumer.katalin/identitas/>

Tematika

A konferencián a 19–20. századi Közép-Európa olyan központi jelenségeiről lesz szó, mint a kommunikációs formák és közegek (át)alakulása, újak kialakulása; a nyelvi, kulturális, nemzeti, világnézeti, vallási, nemi, foglalkozásbeli, társadalmi réteget illető és egyéb – egyéni és kollektív – identitások keletkezése és változásai, az ezek közötti átmenetek és váltás; az e változásokból, illetve a különböző kommunikációs közegek, jelrendszerek, kultúrák, szokásrendszerek, identitások találkozásából adódható feszültségek, konfliktusok. Az előadások egy részét külön izgalmassá teszi, hogy e tematikus kérdéseket a tudomány- és gondolkodástörténet közegében vizsgálják, mégpedig oly módon, hogy a tudományos reflexió történetének, változásainak elemzése egyszersmind a kérdésnek magának is a vizsgálatává válik – a reflexió elemzése ekképp a reflexió tárgyáról nyújt belátásokat.

Szervezi

az MTA BTK intézeteinek közreműködésével
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai
Intézetének Filozófiatörténeti Kutatócsoportja &
„A magyar filozófiatörténet narratívái (1792–1947)” című,
K-104643-as számú OTKA-témacsoport

PROGRAM

December 6. csütörtök

9.30 – 10.00 Megnyitó: Richter Pál, az MTA BTK Zenetudományi Intézetének mb. igazgatója
Neumer Katalin, az MTA BTK Filozófiai Intézete tudományos tanácsadója,
a szervezők nevében

Moderátor: Kondor Zsuzsanna (MTA BTK Filozófiai Intézet)

10.00 – 10.45 Peternák Miklós (Magyar Képzőművészeti Egyetem, Intermédia Tanszék)
Az új látás gyökerei. Transzdiszciplináris kísérlet

11.00 – 11.45 Neumer Katalin (MTA BTK Filozófiai Intézet)
Wittgenstein és Balázs Béla moziba mennek

12.00 – 13.00 Gulyás Judit (MTA BTK Néprajztudományi Intézet)
A szóbeliség értelmezései és a magyar folklorisztika önmeghatározása

Korreferátum: Domokos Mariann (MTA BTK Néprajztudományi Intézet)
A folklórgyűjtővel és a folklórszövegekkel szembeni elvárások megváltozása a 19. században

Ebédszünet

Moderátor: Pataki Gábor (MTA BTK Művészettörténeti Intézet)

14.00 – 14.45 Simon Attila (Debreceni Egyetem ÁJK Jogbölcseleti és Jogsociológiai Tanszék)
A médiumváltások kérdései a két világháború közötti magyar ókortudományban

15.00 – 15.45 Jerovetz György (MTA BTK Művészettörténeti Intézet)
Tradíció és pillanat – fotó és grafika viszonya a 19–20. század fordulóján körül a magyar sajtóban

Moderátor: Vikárius László (MTA BTK Zenetudományi Intézet)

16.00 – 16.45 Mester Béla (MTA BTK Filozófiai Intézet)
A 'nemzeti filozófia' virágkora és bukása a XIX. századi magyar kultúrában

17.00 – 17.45 Fónagy Zoltán (MTA BTK Történettudományi Intézet)
Magyar, német, katolikus, művész: Liszt Ferenc identitása(i)

18.00 – 18.45 Dalos Anna (MTA BTK Zenetudományi Intézet)
Identitáskeresés, önmeghatározás, modernizmus Kodály és Bartók tanítványainak pályakezdő műveiben (1925–1932)

December 7. péntek

Moderátor: Sárkány Mihály (MTA BTK Néprajztudományi Intézet)

9.30 – 10.15 Gyáni Gábor (MTA BTK Történettudományi Intézet)
Az identitás vitatott fogalma

10.30 – 11.15 Bicskei Éva (MTA BTK Művészettörténeti Intézet)
Férfi(-)kép. Egy arcképcsarnok, néhány orator genie és a közszerepléssel járó dilemmák az 1825–27-es országgyűlésen

Moderátor: Ács Pál (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

11.30 – 12.15 Rákai Orsolya (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)
Idegenek hazája

12.30 – 13.15 Kovács Gábor (MTA BTK Filozófiai Intézet)
Nemzetkarakterológia és kultúrkritika a két világháború között Magyarországon és Európában

Ebédszünet

Moderátor: Hajdu Péter (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

14.15 – 15.00 Kerékgyártó Béla (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Filozófia és Tudománytörténet Tanszék)
Küzdelem a modern identitásért az építészetben. Otto Wagner és nemzetközi párhuzamai

15.15 – 16.00 Gángó Gábor (MTA BTK Filozófiai Intézet)
A humán tudományok önértelmezése 1867 és 1945 között – avagy Leibniz és a magyar tudósok

Moderátor: Konrád Miklós (MTA BTK Történettudományi intézet)

16.15–17.00 Péteri Lóránt (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Alkotóművészeti és Zeneelméleti Ismeretek Tanszéke)
Alkotás és személyes identitástörténet metszéspontjai Gustav Mahler pályáján

17.15 – 18.00 Felkai Gábor (ELTE TáTK Szociológiai Intézet, Elmélet-történeti Tanszék)
Voltak-e vallásfelekezethez köthető sajátos témák a korai német szociológiában?

18.30-tól Társas összejövetel – Mikulás-buli (MTA Zenetudományi Intézet, Haydn Terem)

Kiséry András (Department of English, The City College of New York, CUNY) amerikai oktatási kötelezettségei miatt a konferencián csak virtuálisan tud részt venni.

„A magyar kultúrakutatás egy hálózata az 1930-as években: Hajnal és Thienemann az írásbeliségről” című előadásának „Literacy, Culture, and History in the Work of Thienemann and Hajnal” címen megjelent előzménye teljes terjedelmében innét letölthető:

<http://members.upc.hu/neumer.katalin/identitas/KiseryThienemannHajnal2011.pdf>

A magyar nyelvű átdolgozott változat a konferencia előadásai alapján készülő tanulmánygyűjteményben lesz olvasható.

ABSZTRAKTOK

Bicskei Éva:

Férfi(-)kép

Egy arcképcsarnok, néhány orator genie és a közszerepléssel járó dilemmák az 1825–27-es országgyűlésen

Az 1825–27-es – a törvényhozás tekintetében eredménytelen – országgyűlésnek mint a reformkor nyitányának a történetírásban leginkább szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak, ami Széchenyi István közéleti fellépésében és a későbbi Tudós Társaság megalapítására tett felajánlásokban ki is merül. Jelentősége azonban – mint előadásomban érvelek – többek közt abban áll, hogy, ha csak érintőlegesen is, de problematizálták a *férfi* szerepkörét, azaz nyilvános megvitatták és bizonyos fokig meghatározták – sőt begyakorolták, vagy legalább: néhányak gyakorolták, kevesek pedig imitálták – a közéleti, a nemzetéért tevékenykedő férfiú szerepkörét (bizonyos értelemben: a honfiét). Egy olyan (új – „modern” –, mind a felvilágosodás, mind a romantika jegyeit magán viselő) férfikép tűnt fel, amely egyszerre jelentett elérhetetlen ideált, követendő példát és kényszerű, mindennapi kötöttséget. Különböző, akár meglepő aspektusokat, készségeket és képességeket foglalt magába, kezdve a politikai, társadalmi, gazdasági reformok melletti nyilvános elkötelezettségtől az ekkor még leginkább a szóbeliségben létező társadalmi nyilvánosság szónoklatokon keresztül történő uralásán át a saját személyiség radikális megreformálásáig, új etikai alapokra való fektetéséig, különösen a magánszféra viszonyaiban.

Mindezt sajátos forrásválogatással illusztrálok: egy Széchenyihez köthető, mindeddig részben félreértelmezett, részben teljesen ismeretlen arcképcsarnokot fogok (töredékesen) rekonstruálni, továbbá kontextualizálni, párhuzamosan olvasva a közélet színpadára éppen fellépő gróf (már számtalanszor felhasznált) naplóit az országgyűlés más résztvevőinek („Egy Jelenváló”, Tarr Gáspár, etc.) kevésbé forgatott jegyzeteivel. Így egy komplex, de csak rövid ideig fennálló (történelmi és személyes élet)helyzetet rekonstruálok a férfiak képei körül, együttesüket különböző kontextusokban több szintű és eltérő jelentéssel interpretálva. Nyomon követem, hogy személyes ideálok és példaképek portréi hogyan váltak – úgy a szónoklás, mint az etikai tartás tekintetében – egy szűk kör, barátok és politikai eszmetársak csoportöntudatának hordozóivá. Széchenyi ezen a csoporttudaton gyorsan túllépett, maga az arcképcsarnok viszont sokszorosítva terjedt. Ezáltal nemcsak kiváló szónokok és politikusok arcásai forogtak közkezen, hanem a képek egyszerűen *férfiak* képeiként a közéleti ember egy új típusát – az újonnan meghatározott *férfiét* – is népszerűsítették.

Dalos Anna:

Identitáskeresés, önmeghatározás, modernizmus Kodály és Bartók tanítványainak pályakezdő műveiben (1925–1932)

A magyar zenetörténet-írás a Kodályt és Bartókot követő első zeneszerző-nemzedék húszas évek közepi fellépését – Kodály tanítványait védő 1925-ös vitacikkére hivatkozva – mindeddig az egységes poétikai és stílári elveket követő nemzeti zeneszerző-iskola, vagyis a Kodály-iskola létrejötté határozta meg. A tanítványok – többek között Frid Géza, Kadosa Pál, Kósa György és Seiber Mátyás – 1925 és 1932 között keletkezett kompozíciói azonban leginkább az idősebb generáció esztétikai álláspontjával szembenálló modernitás-koncepció jegyeit viselik magukon,

amennyiben a nagy példaképek összetett struktúrájú, komplex kompozícióival könnyen átlátható szerkezeteket, ironikus kulturális történelmi utalásokat és feltűnően rövid, eszköztelenségükkel tündöztesítő tételeket állítanak szembe. Ez az alkotói magatartásforma elsősorban az egyidős nyugat-európai kortársak, például Hindemith „új egyszerűség”-ideáljával rokonítható. Előadásomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, hányféle formában jelenik meg e zeneszerzők alkotásaiban az „új egyszerűség” eszménye. Ugyanakkor nem tagadható, hogy Kodály és Bartók művészete – sokkal inkább, mint ez idő tájt született ideológus íásaik – közvetlenül hatottak e nemzedék zeneszerzői gondolkodására: a magyar hagyományra, elsősorban Bartók és Kodály egykorú műveire való hivatkozás azonban elsősorban e komponisták identitásának meghatározásában, azaz magyar alkotóként való öndefiniálásukban játszik kulcsfontosságú szerepet.

Domokos Mariann

*A folklórgyűjtővel és a folklórszövegekkel szembeni elvárások megváltozása a 19. században
(Korreferátum Gulyás Judit „A szóbeliség értelmezései és a magyar folklorisztika önmeghatározása” című előadásához)*

A 19. század első felére a népköltészet már egyértelműen érték-ként jelent meg nálunk is, legalábbis a szellemi-kulturális elit egy meghatározott csoportja körében. Az 1840-es évektől kezdve a népköltészet iránti érdeklődés legközvetlenebb nyomai már nem elszórt, töredékes adatokban, hanem folyamatosan keletkező és nagy terjedelmű kéziratos, illetve kiadott szövegtömbökben lelhetők fel. A szóbeli variánsokban élő népköltési alkotás írásbeliségbe történő áttétele során nemcsak egy (vagy több) rögzített szöveg jön létre, de egyúttal kizárólag e szöveg(ek)en keresztül válik elérhetővé és tudományosan tanulmányozhatóvá is az adott folklórszöveg. A folklóralkotás eredeti kontextusának (a mesélő, a hallgatóság, a helyszín, alkalom stb.) jelzése nélküli lejegyzéseknél/kiadásoknál szükségszerűen csak ezekkel, a lejegyzés során keletkező, a lejegyző által létrehozott szövegekkel tud a folklorista operálni. Ezt a szövegalkotói eljárást érhetjük tetten akkor, amikor írásban, az olvasóközönség ízlése és az irodalmi művekkel szemben érvényesített elvárások szerint átalakítva, szerzőhöz, szerzői névhez kötve jelentek meg a korszakban népköltési alkotások és gyűjtemények.

Ugyanakkor a hagyományos folklorisztikai interpretáció szerint a népköltészetnek mind keletkezésében mind fennmaradásában alapvető jelentőségű, lényegi tulajdonsága, hogy kollektív és szájhagyományozó jellegű. „A népköltészet terem, ismeretlen szerzők teremtik, maga az egész nép”-típusú kijelentések egy éppen formálódó tudomány önmeghatározásának vált a 19. század második felében kiindulópontjává.

A század végére az intézményesülő magyar néprajzkutatás keretein belül a folklorisztika is kidolgozta és kanonizálta saját gyűjtési és szövegrögzítési módszertanát. A fenti ellentmondást (rekonstrukció érdekében megkonstruált szöveg) a tudományos metodológia azzal próbálta feloldani, hogy a hiteles népköltési alkotás fogalmából kiindulva egyre inkább kiszorította annak lehetőségét, hogy a folkloristák a lejegyzett szövegekbe legálisan beavatkozhatnak. A gyűjtő pozíciója így a hiteles népköltési szöveg szerzője helyett egyre inkább a hiteles szöveg dokumentálójá irányába tolódott el.

Felkai Gábor:

Voltak-e vallásfelekezethez köthető sajátos témák a korai német szociológiában?

Már Jürgen Habermas kimutatta a *Filozófiai-politikai arcélek* című könyvében, hogy a német filozófiában a zsidó kulturális vagy felekezeti háttérű szerzők művei nem mutatnak semmiféle számba vehető, leírható eszmei eltérést a korabeli mentalitáshoz képest abban az értelemben, hogy a „zsidó“ szerzők életműve zökkenőmentesen belesimul a német gondolkodás áramlataiba. Hasonló állítható az – egyébként jellegzetesen filozofikus orientációjú – korai német szociológiáról is: a zsidó kultúrájú vagy vallású szociológusok alapvető érdekei, értékei, témái, módszerei, elméleti pozíciója és gondolkodási stílusa nem tért el a többségi egyetemi világtól. A német szociológusokat (lettek legyen zsidók vagy keresztények, baloldaliak vagy jobboldaliak) közös élethelyzetükből eredően közös nevezőre hozza a tulajdonosi polgárság helyett a műveltség alapú polgárság mint önmeghatározás; a német humán értelmiségnek önnön feladatairól, kulturális szerepéről vallott, a brit kulturális hagyományoktól eltérő, német tradíciókat folytató felfogása; s az a szintén a német hagyományba simuló fogalmi apparátus is, amely olyan szembeállításokkal jellemezhető, mint például „közösség“ és „társadalom“ vagy „kultúra“ és „civilizáció“ – s amelyen belül rendszerint az ellentétpár első tagját tüntetik ki, ami pedig kapitalizmuskritikájukat, illetve a kapitalista jelennel szembeállított vágyott jövőről való képüket alapozza meg.

Fónagy Zoltán:

Magyar, német, katolikus, művész: Liszt Ferenc identitása(i)

Gárgó Gábor:

A humán tudományok önértelmezése 1867 és 1945 között – avagy Leibniz és a magyar tudósok

Gottfried Wilhelm Leibniz magyarországi recepciója 1867 és 1945 között a filozófiatörténeti eredményeken messze túlmutató tanulságokkal szolgál a magyar bölcsészettudományok kialakulására és önmeghatározására nézve. A Leibniz-recepció egyfelől nemcsak a filozófus céh belügye volt, hanem a pszichológia, a nyelvtudomány, a politika- és jogtudomány terén is hatott. Másrészt a recepcióra adott önreflexiók 1916–1919 körül nemcsak a magyar bölcsészettudományok európai helyzetével való – illuzórikus (Alexander Bernát) vagy realista (Babits Mihály) – szembenézésre késztettek, hanem arra is ráébresztették a hazai értelmiséget, hogy az osztrák-magyar együttélés időszakának végére a magyar tudomány és kultúra visszavonhatatlanul német befolyás alá került. Az 1920 utáni Leibniz-kutatás rekonstrukciója a Horthy-korszak szellemi alapvonalainak jobb felismeréséhez járul hozzá eddig nem kutatott adalékokkal.

Gulyás Judit:

A szóbeliség értelmezései és a magyar folklórisztika önmeghatározása

A magyar kultúrában a szóbeliség kutatása az elmúlt másfél évszázadban leginkább a néprajztudomány terrénuma volt. A 18. század vége óta a „nép felfedezése” egyben a szóbeliség felfedezését is jelentette, amennyiben az írástudó elit kultúra egyes képviselői szerint az írástudás hiánya és az ebből fakadó elzártság lehetőséget teremtett arra, hogy a szóbeliségen (és így az emlékezeten) alapuló hagyományozás megőrizze és fenntartsa a sajátosan eredeti nemzeti (nem idegen, nem másolt) kultúrákat. A szóbeli hagyományozás nem individuális, hanem közösségi gyakorlat és tapasztalat.

A megismerés tárgya nem a szóbeli kultúra egésze lett, hanem azon szegmensei, amelyekhez értéket társítani az elit kultúra, hogy azután különböző technikákkal megvalósítsa e kulturális termékeknek, javarészt szövegeknek az átmenését a szóbeliségből az írásbeliségbe. Az pedig, hogy mi lett e mediális váltás tárgya, mikor mi minősült értékesnek (és így kutathatónak, rögzítendőnek és mentésre érdemesnek) időről időre változott/változik. Ezzel párhuzamosan a szóbeliség nemcsak a kutatás tárgya lett, de a szóbeli információszerezés/adatgyűjtés a néprajztudomány metodológiájának egyik kiemelten fontos eljárásává vált, ami sok esetben éppen a kutatás hitelességét biztosítja. Mivel általában véve viszont a szóbeliségben cirkuláló információk tudományos szempontból megbízhatatlan, kételyt ébresztő (mert nem vagy nehezen visszakereshető és ellenőrizhető) státussal bírnak, az alakulófélben lévő, majd a 19. század végétől intézményesülő néprajznak azzal a problémával is meg kellett küzdenie, hogy miként lehetséges a szóbeliség tanulmányozását oly módon elvégezni, hogy a megismerés ezen formáját tudományként lehessen értelmezni.

Az előadáshoz „A folklórgyűjtővel és a folklórszövegekkel szembeni elvárások megváltozása a 19. században” címmel korreferátumot tart Domokos Mariann.

Gyáni Gábor:

Az identitás vitatott fogalma

A szó eredeti jelentése: az individuum önazonossága. Az identitás mai társadalomtudományi fogalmát Erik H. Erikson dolgozta ki. Meghatározása szerint az identitás a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely a közös világkép azonosságával és folyamatosságával függ szorosan össze. A szubjektum állandósága a közösségben való egyéni állandóság állapota vagy folyamata is egyúttal, az „ego” ilyenformán Erikson szerint sem külön sziget. Ez a kiindulópontja a szociális vagy társas identitás fogalmának, s végső soron ezen nyugszik a probléma társadalomtudományi karrierje. Nem az egyéni öntudat társadalmi eredete és társas kondicionáltsága, hanem az egyes társadalmi csoportok szupraindividuális azonosságtudata áll tehát előtérben, amikor a kollektívák mint egészek identitását jelöli a fogalom. Ilyen kollektív azonosságtudat a nemzeti, a nemi, a faji vagy éppen az osztály és rendi identitás.

Erősen vitatott kérdés, hogy mennyire történeti és mennyire kizárólag csupán európai (az északi féltekéhez kötött) jelenségről van ez esetben szó. Egymásnak részben vagy egészben ellentmondó felfogások léteznek erről (Marcel Mauss, Richard Handler). Újabban hevesen vitatják továbbá a fogalom fixált jelentését is (Rogers Brubaker, Frederic Cooper).

Az identitás mint történeti-történelmi entitás két problémát vet fel: milyen értelemben fordult elő és egyáltalán létezett-e a távoli és közelebbi múltban bármiféle identitáskonstrukció, aminek ma olyannyira a tudatában vagyunk. A másik, ezzel összefüggő kérdés, mennyire használható, mint valamiféle közösséget megjelölő fogalom az identitás a múltra nézve, ahhoz hasonlóan ahogyan a marxista tudományosság alkalmazta (és alkalmazza) az osztálytudat kategóriáját.

Jerovetz György:

Tradíció és pillanat – fotó és grafika viszonya a 19–20. század fordulója körül a magyar sajtóban

Az előadás a sokszorosított grafika és a fotográfia pragmatikáját vizsgálja a magyar képes sajtó néhány meghatározó lapjában (*Vasárnapi Újság, Az Ország Tükré, Képes Újság, Nemzeti Képes Újság*) a 19. század utolsó negyedétől az I. világháborúig. Az egyes témák (historikus ábrázolások, népeletképek, művészi reprodukciók, riportképek, tájbrázolások stb.) szemlézésekor tapasztalhatóak a változások, amelyeken a médiumváltás által a képtípusok – kompozíciójukban, szimbólumhasználatukban részben „akaratlanul” – keresztülmentek.

A képesújságokban szereplő elbeszélések ideje az illusztrációs célból használt fotó jellegéből fakadóan radikálisan megváltozott, helye pedig a rajzok szubjektív, egyedi stílusából fakadó kitalált, ideális világok helyett egy technikai apparátus által kreált egységes, azonos paraméterek alapján születő képtérbe került át. A fotográfia „valóságábrázolása” összeegyeztethetetlen a 19. század populáris grafikáján gyakorta alkalmazott drámai, érzelmes modalitással, így az új médiummal kísért írásokban a legendateremtés lehetősége elvész: a sajtóban használt fotográfiák szükségképpen a kortárs befogadó által érzékelt valóságra hivatkoznak.

Kerékgyártó Béla:

Küzdelem a modern identitásért az építészetben. Otto Wagner és nemzetközi párhuzamai

1890 körül fontos szemlélet- és ízlésváltás bontakozott ki a kultúrában, ezen belül az építészetben/az építészeti gondolkodásban is, amely címszószerűen a historizmustól való elfordulásban vagy egyenesen a vele való szakításban fogalmazódott meg.

A modern nagyváros formalizált intézményei, a modern nyilvánosság kialakulása az építésztől is a szakma feltételeinek és saját tevékenységének reflexióját igényelték. A megbízó személyes hatalomhoz és tekintélyhez kötődő egysége felbomlott, ami a kompetenciák, szerepek és feladatok újrameghatározását tették szükségessé. Nem véletlen ezért, hogy – a kultúra más területeihez hasonlóan – itt is ekkor jelentek meg az első modern kiáltványok, egyáltalán a modern egyfajta harci jelszóvá, az önmeghatározás újfajta közegévé vált. Egyre inkább a jelen követelményei, a technikai, funkcionális és esztétikai innováció és kreativitás váltak központi értéké a kulturális folytonosságon alapuló vagy legalábbis azt tételező megközelítéssel szemben.

Ezek a tendenciák, bár jelentősen más hangsúlyokkal és személyi konstellációban párhuzamosan jelentkeztek a kontinens különböző országaiban. Bécsben a váltás – a viszonylagos megkésettiségből fakadóan is – kivételes módon egy és ugyanazon személyhez, Otto Wagnerhez kapcsolódott. Wagner egy „szabad reneszánsz” mint „gyakorlati irány” képviselőjeként vált ismert és elismert építésszé. Ám az 1890-es években fontos megbízások és intézményi pozíciók birtokában szembefordult a „stílusok építészetével” és az akadémikus művészettel, és a modern művészet legharcosabb képviselőjévé vált. Ideologikus állásfoglalásai, tervezői gondolkodása, intézményi pozíciója és szerepei együttesen izgalmas képet rajzolnak ki az új helyzet kihívásairól, azokról a személyes motívumokhoz is kötődő küzdelmekről, amelyek belső feszültségek és ellentmondások között vezettek egy új identitás megfogalmazási kísérletéhez. Az előadás az új identitásért folytatott küzdelmet nemzetközi, elsősorban a német (berlini) és a budapesti párhuzamok tükrében is vizsgálja.

Kiséry András:

A magyar kultúrakutatás egy hálózata az 1930-as években: Hajnal és Thienemann az írásbeliségről

Kiséry András amerikai oktatási kötelezettségei miatt a konferencián csak virtuálisan tud részt venni. Előadásának „Literacy, Culture, and History in the Work of Thienemann and Hajnal” címen megjelent előzménye teljes terjedelmében innét letölthető:

<http://members.upc.hu/neumer.katalin/identitas/KiseryThienemannHajnal2011.pdf>

A magyar nyelvű átdolgozott változat a konferencia előadásai alapján készülő tanulmánygyűjteményben lesz olvasható.

Kovács Gábor:

Nemzetkarakterológia és kultúrkritika a két világháború között Magyarországon és Európában

A nemzeti karakter kérdése az első világháború után mindenekelőtt a félperiféria országaiban tett szert kitüntetett figyelemre. A háborús vereség után átmenetileg Németország is ebbe a régióba csúszott vissza. Az 1871-ben egyesített és robbanásszerűen nagyhatalommá növekvő országban a gyors fejlődés nyomán kialakuló modernizációs válságot – melynek eredményeképpen a társadalomban egymásba torlódott az archaikus és a modern – fölerősítette az a modernitásválság, mely a maga teljességében az első világháború után bontakozott ki. A weimari Németország ideális táptalajnak bizonyult a nemzetkarakterológiai elméletek számára. A hasonló magyar teóriákra is ezek a német minták hatottak elsősorban – e tekintetben talán csak a spanyol Ortega y Gasset volt a kivétel.

A téma iránti érdeklődésnek a különböző társadalmi-szociológiai tényezők mellett eszmei előfeltétele volt a liberalizmus válsága és a neokonzervativizmus megerősödése; ez a századfordulóra, sőt még korábbra nyúlt vissza, de ugyancsak az első világháború után rajzolódott ki a maga teljességében. Nem szabad azonban megfeledkezni a szellemtörténetről és a szellemtörténeti módszert használó kultúrmorfológiáról sem, továbbá a különböző nemzetkarakterológiai koncepciók közös hátterében ott munkált a felvilágosodás szellemi és társadalmi örökségét megkérdőjelező korabeli kultúrkritikai tradíció.

Magyarországon a nemzeti karakter kérdése legismertebb megfogalmazását az 1939-es, Székfü Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című tanulmánykötetben kapta meg. Ennek írásai Prohászka Lajos 1936-ban megjelent nemzetkarakterológiájának, *A vándor és a bujdosónak* a tételeit igyekeztek megcáfolni. De nem egyszerűen két könyvről volt itt szó; a nemzeti jellem és nemzeti sors körüli vitákban a két világháború közötti magyar szellemi élet számos szereplője megszólalt: Babits Mihály, Németh László, Székfü Gyula, Fülep Lajos, Karácsony Sándor, Pap Károly, vagy éppen Hamvas Béla. A nemzetkarakterológia nyilvánvalóan nem válhatott tudománnyá; a tárgykört taglaló művek legjobb esetben is gondolati játékok voltak csupán, amelyekben sajátos módon keveredett metafizika, történetfilozófia, korkritika, önkényesen válogatott irodalomtörténet és felületes pszichológizálás.

Mester Béla:

A 'nemzeti filozófia' virágkora és bukása a XIX. századi magyar kultúrában

Előadásomban a 'nemzeti filozófia' gondolatának kialakulását, különböző változatait, majd későbbi kontextus-vesztését kívánom vázolni tizenkilencedik századi magyar példák alapján, számot vetve a filozófiatörténeti kutatásoknak a tárgyra vonatkozó legújabb eredményeivel, elsősorban Percz László *Nemzet, filozófia, 'nemzeti filozófia'* című 2008-ban megjelent monográfiájával is. E jellegzetesen XIX. századi fogalom történeti rekonstrukciója a század jobb megértésén túl mai filozófiatörténet-írásunknak is metodológiai segítségére lehet, hiszen a 'nemzeti filozófia' egykori programjának maradványai ma is fellelhetők a magyar filozófiai örökség kezelésének módjában. A 'nemzeti filozófia' fogalma és programja két módon is meghatározó eleme az identitásról folyó diskurzusnak. Egyrészt a nemzeti identitás filozófiai elemzését ígéri, másrészt kénytelen meghatározni a filozófiai identitását is a nemzeti kultúrán belül. Értelmezésem szerint a 'nemzeti filozófia' programja kezdetben a nyilvánosság ama szerkezetváltozásának a szándékolatlan következménye volt, amely a tudományosság nemzeti nyelvűvé válásával járt együtt: a magyarrá váló filozófiai diskurzus egyszerre terjedt túl az iskolák falain, és különült el a nemzetközi filozófiai élettől. A 'nemzeti filozófia' korai programja analóg a nemzeti nyelvű művelődés egyéb szféráiban, különösen a szépirodalomban tapasztalható jelenségekkel: a nemzeti eposz, az önálló magyar regény és az önálló magyar filozófiai rendszer megteremtésének követelménye ugyanannak a nemzetépítési programnak a következménye a kultúra különböző területein. A 'nemzeti filozófia' eredeti programja a századfordulóra maradéktalanul megvalósult a magyar nyelvű szaksajtó, a magyar nyelven megfogalmazott teljes filozófiai rendszer és a klasszikusok magyar nyelvű kiadása és magyarázata kapcsán megvalósított terminológiai reform következtében, Alexander Bernát és Böhm Károly, valamint munkatársaik és tanítványaik munkássága révén. A 'nemzeti filozófiának' ez a megvalósult programja jó szakfilozófiát eredményezett magyar nyelven, amelynek legjobb szövegei azonban mentesek minden olyan gondolattól, amit ma egy magát nemzetiként deklaráló filozófia sajátosságának tekintenénk. (Böhm Károly, a negyvennyolcas függetlenségi eszme iránt érzelmileg is mélyen elkötelezett hazafi például az állam és a nemzet entitásainak saját filozófiai rendszerében semmilyen szerepet nem szán. Mi több, provokatív stílusban fejt ki, hogy mennyire érdektelenek számára ezek a fogalmak filozófiai szempontból.) A megvalósult, így értelmét veszített 'nemzeti filozófiai' programnak a filozófiából egyre inkább kivezető folytatási kísérlete a XX. század nemzet-karakterológiai diskurzusába torkollott, majd ennek lezárultával explicit formában csupán értelmiségi szubkultúrákba visszazorulva mutatható ki. Hatása azonban a filozófiatörténet-írás gyakorlatában és a filozófia kulturális szerepéről folyó diskurzusban ma is jelentős.

Legutóbbi fontosabb publikációim a tárgyban:

„Consequences of Philosophy Written in National Languages in 19th-century Central Europe: Vocabulary, Audience, and Identity”. in Jarmila Jurová, Milan Jozek, Andrzej Kiepas, Piotr Machura (eds.): *Central-European Ethos or Local Traditions: Equality, Justice*. Boskovice: Albert, pp. 2010. 26–33.

„The Kantian and Hegelian Roots of Nation-Building in Nineteenth Century Central Europe”. in Milan Jozek, Jarmila Jurová, Andrzej Kiepas, Piotr Machura (eds.): *Central-European Ethos or Local Traditions: Freedom, Responsibility*. Nitra: Constantine the Philosopher University, 2011. pp. 13–22.

„Philosophers in the Public Sphere of the Cities: The birth of the National Philosophies from the Spirit of the Editorial Offices and Saloons in the 19th Century”. *Limes*, Vol. 4, 2011, Nr. 1, pp. 7–20.

Neumer Katalin:

Wittgenstein és Balázs Béla moziba mennek

Az utóbbi mintegy két évtizedben magyar filozófiatörténészek és kommunikációfilozófiával foglalkozók köreiben egyre nagyobb figyelem irányult a magyar tudomány- és elmélettörténet olyan alakjainak munkásságára, mint a klasszika-filológus Balogh József, a történész Hajnal István, az irodalomtörténész Zolnai Béla és Thienemann Tivadar, valamint a filmteoretikus Balázs Béla. Rájuk hivatkozva némely szerző azt a koncepciót fogalmazta meg, hogy a magyar gondolkodástörténet jellegzetessége a kommunikációelméleti irányultság, s hogy ezen belül is kitüntetett témája a kommunikációs formák változásai volna; ezért a magyar eszmetörténet a tág értelemben vett osztrák filozófiatörténet alá lenne sorolható, mely utóbbi egyik meghatározó jegye – miként Rudolf Haller megfogalmazta – a nyelvkritikai irányultság. Magyar filozófus szerzők – az osztrák és a magyar nyelv- és kommunikációelméleti párhuzamokat alátámasztandó – előszeretettel állítják egymás mellé Balázs Béla filmelméleti munkásságát Wittgensteinnek a film iránti rajongásával, illetve azzal, ahogyan filozófiai megjegyzéseiben a mozgókép tapasztalata – a film mint új médium kialakulása, illetve a némafilmről a hangosfilmre történt váltás – nézetük szerint lecsapódott.

Az előadás némiképp szkeptikus pillantást szándékozik vetni erre a koncepcióra: többek közt részben azért, mert a koncepció háttéréül szolgáló elméleti alapállást is – amely a McLuhan, Havelock és Ong által képviselt úgynevezett „Great Divide“ elméletre megy vissza – fenntartásokkal szemléli; részben pedig azért, mert ha Balázs Béla vagy Wittgenstein filmmel kapcsolatos alapállását tágabb kontextusba, a filmre vonatkozó reflexiók nemzetközi kontextusába helyezzük, akkor kitűnik, hogy elgondolásaik nagymértékben illeszkednek ezekhez, és ekképp tartalmilag kevésbé lehet bennük valamilyen osztrák-magyar specifikus gondolkörte felfedezni.

Péteri Lóránt:

Alkotás és személyes identitástörténet metszéspontjai Gustav Mahler pályáján

„Háromszorosan vagyok otthontalan: Csehország szülöttként Ausztriában, osztrákként a németek között, zsidóként pedig az egész világon” – e megállapításra gyakran hivatkoznak úgy, mintha Gustav Mahler írta volna le. Forrása valójában a zeneszerző özvegyének memoárja, melyben egyébként az olvasható: Mahler többször is hangot adott ennek az érzésének. A Mahler identitásáról szóló, illetve zenéjét ehhez kapcsolódón értelmező írások mindenesetre ezt a négy alapvető motívumot variálják: a zsidóságét, a németiségét, a szláv környezetét és a dunai monarchiáét – ezeket kombinálják, vagy ezek közül adnak valamelyiknek elsőbbséget.

Segítheti az árnyalt megközelítést, ha megfontoljuk Mahler alakuló identitásának időbe vetettségét, vagyis azt, hogy önazonosságát változó társadalmi környezetben élte meg; ha személyes identitását családja identitástörténetének keretei között is szemügyre vesszük; és ha figyelmet szentelünk a szocializációjában meghatározó szerepet játszó lokalitásoknak. Az ezekből levont következtetések ráirányíthatják a figyelmet arra a páratlan társadalmi mobilitási pályára, amelyet Mahler befutott. Felmerülhet: a zsidó asszimiláció mellett Mahlernek meghatározó tapasztalata lehetett kettős kötődése azokhoz a szférákhoz, amelyeket ő maga szociokulturális „perifériaként” és „centrumként” érzékelt.

E megfontolások értelmét – reményeim szerint – az adja, hogy lehetséges értelmezési keretet kínálnak Mahler lokális populáris, illetve folklorisztikus hagyományokra hivatkozó zeneszerzői stratégiáinak vizsgálatához.

Peternák Miklós:

Az új látás gyökerei
Transzdiszciplináris kísérlet

Az „új látás” a művészettörténetben leginkább az 1920-as évek avantgárd fotóhasználatához kötött fogalom. E korszak meghatározó szereplője, Moholy-Nagy László ezt a címet (*The New Vision*) választotta az amerikai új bauhaus könyvek első kötetéhez, mely lényegében *Az anyagtól az építészetig* (bauhausbücher 14., 1929) angol nyelvű kiadása, kiegészítésekkel. Az „új látás” jellemzői a (korábban) szokatlan nézőpontok, képkivágások, témák, technikák, közülük a fotogram (Moholy-Nagy, Man Ray, Christian Schad nagyjából egyidőben felismert képtechnikája) lehet a tipikus, emblematisz műforma.

A címben lévő képzavar magyarázata, hogy ez az előadás a fotogramnál korábbi, ugyancsak fotokamera nélkül készült képet választ kiindulópontnak: Gothard Jenő csillagász, fotográfus, polihisztor „*Pozitív elektromos szikra fotográfiája*” megnevezéssel először 1888-ban publikált felvételét. Mint a fotográfiáról kiadott könyvében (1890) írja: „Az elektromos szikrák ilyenemű (sic) fotográfálása a legegyszerűbb minden fotográfiai művelet között; sem kamarára (sic), sem más segédeszközre nincs szükség.” (146. lap) Ez a képtechnika tehát még a fotogramnál is egyszerűbb: nem igényel megvilágítást sem, hiszen a fényt maga a lefényképezendő jelenség adja. Formailag – Gothard Jenőt idézve tovább – „A pozitív [szikra] mindig gyökérszerű szálakból áll...”

Tudjuk, hogy e két szál, mármint nem a *gyökérszerű* pozitív, hanem a „tudományos” képhasználat valamint a kísérleti (fotó) művészet később összeér, legismertebb korai példa talán Kepes György 1956-os könyve, *The New Landscape in Art and Science* (magyarul *A világ új képe a művészetben és a tudományban* címmel jelent meg), melyben műalkotások, például absztrakt festmények és tudományos képek, például elektronmikroszkópos vagy röntgenfelvételek együtt kerültek publikálásra.

De mi is történt valójában, miért e jelentősnek tekinthető időbeli ugrások (1888 – 1929 – 1956)? Mit gondoltak a „tudományos képek” 19. századi készítői? Lehetséges, hogy az „új látás” előbb jelenik meg tudományos, mint művészeti kontextusban? Van-e valami közös Moholy-Nagy vagy Kepes fotogramjai és Gothard Jenő szikra- vagy röntgenfelvételei között – a külsődleges, formai hasonlóságon túl? Ha nincs, pusztán a *kinézet* elég indok-e arra, hogy azonos platformon tárgyaljuk a képeket? Gothard maga is felhívja a figyelmet a szikraképek szépségére. Hol a helyük ezeknek a képeknek? A tudománytörténet lapjain, vagy művészeti múzeumokban (csak egy példa a San Francisco Museum of Modern Art *Photography and the Invisible* című kiállítása, melyet 2009-ben a bécsi Albertina is átvett)?

Rákai Orsolya:

Idegenek hazája

Tormay Cécile írói munkássága ma sem sokkal ismertebb, mint a 20. század második felében volt, bár a két világháború közti politikai nézeteinek és tevékenységének köszönhetően manapság egyre kifejezettebb igény mutatkozik alakjának irodalomtörténeti újraértékelésére is. Az irodalomtörténeti figyelem mindenképpen indokolt, hiszen a kortárs irodalomkritika nagy figyelemmel és egyöntetű elismeréssel fogadta első megjelenő műveit – az úgynevezett nyugatos tábor éppúgy, mint az úgynevezett konzervatív. Folyóirata, a tudatosan a *Nyugatot* ellensúlyának szánt *Napkelet* számos tehetséges kritikusnak és írónak nyújtott publikálási lehetőséget, s nemcsak a konzervatív tábor képviselői közül. Közéleti tevékenysége azonban már a korban igen megosztotta az irodalmi életet: a

Horthy-éra egyik legaktívabb és befolyásos támogatójaként egyre inkább elmosódott a határ írásaiban az irodalom és a politika területei között.

Előadásomban nem politikai tevékenységét kívánom vizsgálni, s irodalmi tevékenységét is csak egy meghatározott nézőpontból veszem szemügyre. A kortárs kritikusok – mindenekelőtt az asszimiláció problémája iránt különösen érzékeny Schöpflin Aladár – Tormay pályájának első felében írt prózai művei középponti problémájának az asszimiláció, az egymástól eltérő kulturális identitások („fajok”) ütközéséből fakadó tragédiákat látták. Különösen a korai *Emberek a kövek között* illetve a későbbi *A régi ház* értelmezésében jelentős ez a vélemény. Az előadás során azt vizsgálom meg, mennyiben tekinthető ez az elképzelés megalapozottnak, valóban ilyen egyértelműen reduktívak-e a művekben konfrontálódó identitásminták, vagy találunk-e esetleg összetettebb, a „faji” (mondjuk, kulturális-szocializációs) problematika mögött-alatt további, az ideologikumot meghaladó és az esztétikumot jobban megközelítő lehetséges értelmezési, motivációs rétegeket, s ha igen, melyek lehetnek ezek. Ez a kérdés azért is érdekes, mert Tormay maga is asszimiláns családból származik (*A régi ház* című regény nagyrészt családja 19. századi beilleszkedésének története) – Schöpflinhez hasonlóan felmenői német polgárcsaládból erednek. A család azonban a 19. század végén nemességet kapva merőben más társadalmi pozícióba kerül, mint a polgári miliőben megmaradó Schöpflin. Tormay esetében, politikai megnyilatkozásait olvasva, immár nem kétséges a maradéktalan, harcosan küldetéstudatos azonosulás a hegemónnak és homogénnek tekintett magyarsággal, két említett korai regényében azonban az asszimilációról jóval árnyaltabb képet rajzol. E kép pedig annál is érdekesebb, mert mindkét esetben jelentős szerepet játszik benne a találkozást, illetve az asszimilációt megelőző szereplő neme: az *Emberek a kövek között* Jellája és *A régi ház* főhőse, Ulwing Anna nőként szembesül a „másik oldallal”, s ez a másik oldal mindkét esetben a magyarság (férfi) képviselője.

Az előadás által felvetendő másik kérdés kultusztörténeti jellegű: ha az irodalmi művek irodalmi-esztétikai szempontú újraolvasása nem történik meg, akkor minek az alapján kerülhetnek nem vagy nagyon felületesen olvasott szerzők hirtelen (újra) nagyra értékelt pozícióba? A kérdés csak látszólag költői („politikai okokból”), valójában az irodalomnak, az irodalom tanításának és általában az irodalom „társadalmi felhasználásának” összetett problémájáról van szó. A kultikus szerzők kiválasztása nem esetleges, de ez elsősorban kritikátörténeti kérdés. Hogyan, milyen értékelő szövegekre megy vissza végső soron a kiválasztás, milyen kontextusba illeszkednek e szövegek (része-e egyáltalán ennek a kontextusnak maga a tárgyalt mű a saját szövegszerűségében), milyen érveket használnak ezek a szövegek, és hogyan képesek ezek az esztétika és az irodalom határait már születésük pillanatában áthágó „kritikai” szövegek olyan hatékonyan ideológiai és politikai folyamatokba betagozódni? Az „irodalomtörténetibb” jellegű válasz erre e folyamat részletes vizsgálata – de ez nyilván nem lehet célja egy a jelen konferenciára készülő előadásnak. A másik válasz az irodalom és az ideológia – jelen esetben a nemzeti ideológia – kapcsolataival és e kapcsolat szövegszintű működésével függ össze, mindenekelőtt a kollektív identitások textuális, a társadalmi kommunikáció szabályai segítségével létrejövő volta, továbbá eme identitásoknak a társadalmi kommunikáció nyilvános tereiben való (folyamatos) létrehozása révén. Részt vehet ilyen folyamatokban maga az adott irodalmi mű is, és sokszor részt is vesz (sokszor kanonikus, hagyományosan magasra értékelt klasszikus mű is), de elképzelhető, hogy inkább csak sajátos, reduktív értelmezői eljárások révén kerül ilyen helyzetbe egy mű. A kultusz kutatásban ez utóbbit nevezték el appropriációnak, az irodalmi mű politika (vagy erkölcs, vagy vallás) általi kisajátításának, s egyszersmind aktív, mondjuk így, „társadalmi hatóerővé” tételének. Az előadás másik célja tehát ennek a kérdésnek a körvonalazása lenne: az tehát, hogy a felvetett két regényben (melyekkel kapcsolatban a kritika folyamatosan fenntartotta a pozitív értékelés lehetőségét, vagyis irodalomnak tekintette) konkrétan a papírforma „kollektív identitás” jelenik-e meg, és ezek az identitások ütköznek-e, s ha igen, hol és hogyan érhetjük tetten szövegszerűen ezeket az identitásformákat.

Simon Attila:

A médiumváltások kérdései a két világháború közötti magyar ókortudományban

Előadásomban azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy a két világháború között a magyar ókortudomány miképpen vetett számot azzal a jelenséggel, hogy a kultúra mindig valamilyen közvetített formában jut el használóihoz s így szükségképpen értelmezőihez is, és hogy e közvetítés formáinak és hordozóinak megváltozása nem hagyja érintetlenül az általuk hozzáférhetővé tett tartalmakat sem. Ennek kapcsán nem a történeti közvetítés kérdéseiről lesz elsősorban szó, hanem az ún. materiális medialitás, vagyis a kulturális termékek anyagi hordozóinak vizsgálatáról. A kérdéskörrel nem adok rendszeres áttekintést, inkább három – megítélésem szerint e vonatkozásban a három legfontosabb – szerző e téren kifejtett gondolatait mérlegetem. Kerényi Károly „Ókortudomány” című esszéjében azt taglalta, hogy az ókortudomány számára milyen módszertani nehézségeket és lehetőségeket rejt magában az a hatás, amelyet a közvetítő közegek (nála főként történeti szempontból vizsgált) megváltozása gyakorolt arra, amit ő „szellemi tartalomnak” nevezett. Balogh József Szent Ágoston megtérését mediális eseményként értelmezve jutott arra a meglátásra, hogy a hangos és a néma olvasás közötti váltás egyben két kultúra és két személyiségfelfogás közötti váltást is jelentett. Maróth Károly pedig a korai görög epika vizsgálata alapján állapította meg a szóbeliség és az írásbeliség közötti váltás (nála inkább: sokrétű és nem egyirányú átmenet) mélyreható következményeit.